

Josip Lisac

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Sveučilište u Zadru

Obala kralja Petra Krešimira IV 2, HR-23000 Zadar

josip.lisac@zd.t-com.hr

ŠIBENSKA DIONICA HRVATSKE ĆIRILIČNE BAŠTINE

Šibensko područje u hrvatskoj filologiji i u hrvatskoj kulturnoj povijesti često spominjemo po važnim datumima, ali pozornost zaokuplja i manje poznata ćirilična baština (prapredložak *Šibenske molitve*, razni zapisi u brojnim mjestima, *Knjiga od uspomene* itd.) koja svjedoči o tom kako su Visovac i Šibenik bili važna kulturna središta Bosne Srebrene i njezinih sljednica u Dalmaciji. Ta je bosanička baština bila dosta živa sve do potkraj 18. stoljeća.

Šibensko područje u hrvatskoj filologiji i u hrvatskoj kulturnoj povijesti često spominjemo po važnim datumima kao što je rano javljanje latinične u glasovitoj *Šibenskoj molitvi* iz 14. stoljeća, kao što je Šižgoričevo autorstvo najstarije hrvatske pjesničke inkunabule (*Elegiarum et Carminum libri tres*, Venecija, 1477.), kao što je prvi hrvatski reprezentativni rječnik Fausta Vrančića (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*) iz 1595. godine, ali pozornost treba i može zaokupiti i ćirilična baština koja svjedoči o mnogo čemu, pa i o tom kako su Visovac i Šibenik bili važna kulturna središta Bosne Srebrene i poslije Provincije sv. Kaja i Provincije Presvetog Otkupitelja. Pogled u šibensku dionicu hrvatske ćirilične baštine upozorava nas na dva ulomka s kraja 11. i iz početka 12. stoljeća (*Kninski ulomak; Plastovski ulomak*) kada kod Knina i kod Skradina nalazimo spomenike s glagoljskim i s ćiriličnim slovima (Damjanović 2004:221–222). No posebno je zanimljivo u ovom kontekstu pitanje *Šibenske molitve*. Naime, pozorni raščlanjivač toga teksta i uvjeta njegova nastanka, Josip Vončina (1975), pretpostavio je da je on nastao kao vjerski tekst što je služio potiskivanju bogumilstva i afirmaciji katoličanstva, pa je tako onda pretpostavio i izgubljenu verziju pisanu zapadnom ćirilicom, bosančicom. To bi bio pra-

predložak *Šibenske molitve*, predložak pisan gotičkom minuskulom, sama *Šibenska molitva*, kako rekosmo i kako se zna, latinicom (Malić 1973). Mora se reći da su grafijske kombinacije akademika Vončine uvjerljive i mogle bi se detaljno povezivati s mnogim mlađim bosaničkim tekstovima, uključujući i one šibenske provenijencije. Također su veze Mladena II. Šubića s bosanskim feudalcima neosporne, kao i rane veze franjevac iz Bribira ili iz Skradina sa stanovništvom iz Bosne. Razumije se samo po sebi da su se Šubići služili i latinicom i bosančicom, te je tako onda došlo i do prijepisa *Šibenske molitve* latinicom.

U 16. i u 17. stoljeću na šibenskom je području dominirala glagoljica, osobito u okolici grada, ali je (uz latinicu) i bosančica dosta česta, a frekventno je i miješanje glagoljice i bosančice. To svakako znači da su tri pisma bila u običaju, pa naglašavamo i to da smo se mi Hrvati tijekom povijesti služili čak s četiri razna pisma (glagoljica, ćirilica, latinica, arabica), a da su dva pisma (glagoljica i ćirilica) imala i hrvatske nacionalne varijante, uglatu glagoljicu i bosančicu. Primjerice, na skradinskom području (Velim) potkraj 17. stoljeća župnik piše popu bosančicom, a primatelj bosaničkoga pisma piše s tim u svezi šibenskom biskupu glagoljicom. Ili pismo bosaničko stiže na početku 18. stoljeća iz Miljevaca, a primatelj pisma iz Radošinovca obavještava o konkretnom pitanju šibenskoga biskupa glagoljicom. Franjevac Juraj Livić s Prvića mučno je čitao potkraj 17. stoljeća ćirilski *Ispovjedaonik* Stjepana Matijevića, ali je bilješke na knjizi pisao i glagoljicom i bosančicom (Šupuk 1957:5–22). Razlog teškoćama u čitanju bit će u tom što je *Ispovjedaonik* tiskan ćirilicom, ali ne zapadnom nego običnom, kakvom su tiskane srpske knjige, pri čemu su i grafija i pravopis bili drugačiji nego u hrvatskim knjigama iz Bosne (Pavešić 1968:382–383; Georgijević 1969:162). Isti murterinski župnik na početku 18. stoljeća potpisivao se je i glagoljicom i bosančicom. U samostanu sv. Frane bosančicom je u jednoj od knjiga zapisana i verzija glasovite božićne pjesme *U se vrijeme godišta*, očito dubrovačka. U Tisnom župnici su većinom bili glagoljaši, ali su neki od njih matice pisali bosančicom i glagoljicom. U Dragomanskom arhivu Državnog arhiva u Zadru postoji npr. napis iz 1643. u kojem mletački providur u Dalmaciji izvješćuje bosanskoga pašu i vezira da je objesio jednog Šibenčanina, koji je bio u sukobu s nekim turskim podanikom. Zanimljivo je da je izvornik pisan bosančicom, ali je datacija glagoljička. Ili 1642. drniški age bosančicom pišu šibenskim dužnosnicima kako su se sastali s njihovim izaslanicima s kojima su se složili da se ne daju utočišta uskocima i ostalim prognanicima, jer oni izazivaju smutnje i nered. Također moramo napomenuti da se o šibenskim zbi-

vanjima (kao i o mnogim drugima) puno može doznati upravo iz spomenutoga arhiva u Zadru.

Iz 17. stoljeća poznati su bosanički zapisi iz Jezera, Šibenika, Murtera, Tribunja, Pirovca, Krapnja, Mirilovića i s Visovca, iz 18. stoljeća iz Murtera, iz Tribunja, Mirilovića, s Visovca, iz Miljevaca, Jadrtovca, Vrpolja, Jezera i Vodica.

Iz 17. stoljeća srećemo se s kamenim pločama s bosaničkim natpisima. Godine 1609. Turci su na Visovcu ubili fratarskoga momka i fra Stipana Skopljanina, dakle čovjeka iz današnjeg Donjeg Vakufa, ali se pripovijeda(lo) da mrtvi fra Stipan nije potonuo u jezeru nego je »ostao u istom stavu kakav je imao prije, držao je u rukama Časoslov i kronicu i tiho molio« (Jurišić 1997:252). U kamen urezan natpis bosančicom kazuje: »Neka se znade. Ovdi leži m. p. o. f. Stipan Skopljanin, vikario g. biskupa Bosne, lita na 1610.« Taj je natpis na desnom zidu uz oltar Gospe Visočke, s tim da je prvi redak pisan latinski, ostalo hrvatski, bosančicom. U Gradskom muzeju u Šibeniku je bosanički kameni ulomak natpisa nađen u Mandalini, također iz 17. stoljeća. Međutim, još iz srednjeg vijeka postoje bosanički natpisi (Kapitanović 2007) iz Krkovića, iz Morpolache, iz Kljaka i iz Drniškoga Graca. Riječ je o trima nadgrobnim spomenicima (Krković, Morpolacha, Drniški Gradac) i o obilježavanju vrela pitke vode (Kljaci).

Franjevci na Visovcu u 18. su stoljeću mnogo pozornosti posvećivali hrvatskom jeziku i bosančici (Čovo 1997:191–192), ali je bilo i traženja da se novaci bave prvenstveno duhovnim odgojem (fra Ivan Vucić), kao i da se pojača učenje talijanskoga i latinskoga (fra Karlo Marojević). Kako je bosančica uzimala pred latinicom u 18. stoljeću, vrhovna uprava dalmatinske franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja oko sredine 18. stoljeća (1749.) zaključila je da se đaci ubuduće ne će pripuštati ređenju ako ne znaju bosančicu, a i 1775. ta je odredba ponovljena, pa se onda uporaba bosančice produljila još neko vrijeme.

Godine 1720. u Dubravicama kod Skradina na crkvu svete Katarine postavljen je bosančicom pisan nadvratnik (Zelić–Bučan 2000:16–17). Na crkvi svetog Ivana Krstitelja u Badnju kod Drniša postoji bosanički natpis koji kazuje da je riječ o crkvi svetog Ivana. U Vrpolju u 18. stoljeću matice su pisane glagoljicom, latinicom i bosančicom. U Tribunju u 18. stoljeću knjiga mrtvih djelomice je pisana bosančicom (Stošić 1941:71, 141–142).

Mnogi franjevački pisci objavljivali su svoja djela bosančicom, npr. Matija Divković. I Pavao Posilović, biskup skradinski rodом iz Glamoča u Bosni, objavljivao je knjige zapadnom ćirilicom, a u njegovo se doba u 17. stoljeću bosančica rabila i u zapadnim hrvatskim stranama, sve do Istre,

pa i u Gradišću. Hrvatska ćirilica, bosanica, bosančica, razlikovala se u odnosu na srpsku ćirilicu znatno. U 17. stoljeću bila je bosančica glavno pismo hrvatske pismenosti na prostranim terenima pod turskom vlasti i vrlo je utjecala na hrvatsku književnost i njezino jedinstvo od Budima do Brača i do Dubrovnika (Katičić 2001:12 – 13).

Hrvatske knjige na Visovcu bile su (i još su) brojne, npr. Divkovićeve djela, a na njima ima zanimljivih bilježaka pisanih bosančicom i glagoljicom. Npr. poznati proučavatelj bosančice i drugih tema, Šibenčanin Stjepan Zlatović, u jednoj bilješci bosančicom na Divkovićevim *Besjedama* kazuje kako je spasio od propasti tu knjigu u Šibeniku (Pandžić 1997:303). Sam je Stjepan Zlatović zanimljiv kao autor u novije doba (Lisac – Zemljčić 2008) objavljena teksta o bosanici, kako on kaže, kao isključivo hrvatskom pismu te prepisivač starih listina pisanih bosančicom od 1464. do 1780. (Brković 2008). Posebno je važna Zlatovićeva knjiga *Franovci države presvet. odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji* (Zagreb, 1888.), gdje se spominju mnogi spisi pisani bosančicom i štokavskom ikavicom, a i spisi pisani bosančicom i »čistom čakavštinom« (Zlatović 1888:167). Napominjem da je na šibenskom području bilo i srpske ćirilčne baštine, s pismom različitim u odnosu na bosančicu.

Šibenska ćirilčna kronika, *Knjiga od uspomene*, zapisana je kurzivnom hrvatskom ćirilicom, a sažeto obavještava o šibenskim franjevkama od 1673. do 1784. Pisana je štokavskom ikavicom (Lisac 2012:152 – 168), kao i mnogi drugi tekstovi onodobne hrvatske književnosti, npr. Grabovčevi, Kačićevi ili Reljkovićeve. Kronologiji je dodan prijepis Pravila po kojem su redovnice živjele, pisan latinicom i štokavskom ikavštinom. Međutim, zanimljivo je da je i Regula bila jamačno zapisana bosančicom, kako misli s. Terezija Zemljčić (2005:60), pa je naknadno prepisana latinicom. Pisci *Knjige od uspomene* nisu poznati, ali se pretpostavlja da su to bili franjevci Bosne Srebrene. Vjerojatno je da je pisanje kronike započelo 1728. kada je odlukom kapitula franjevac Provincije Bosne Srebrene određeno da samostani od 1728. moraju voditi ljetopise. U 18. stoljeću nastali su važni franjevački ljetopisi, Lašvaninov, Benićeve i Bogdanovićev. Franjevački prinosi hrvatskom jeziku i hrvatskoj književnosti veliki su i bitni, sve od početka 17. stoljeća otkad su pripadnici toga reda stvorili brojna nabožna djela, putopisna i memoarska izdanja te jezikoslovne priručnike. Od Matije Divkovića do pisaca novijega doba franjevci su stvorili mnogo u beletrističkom smislu, poglavito su pak izgrađivali hrvatski standardni jezik oblikujući ga s drugima tijekom stoljeća. Na šibenskom području važno je spomenuti, osim Pavla Posilovića, Tomu Babića, Jerolima Filipovića, Karla Marojevića, Petra Kneževića, Josipa Banovca, Ivana Vucića, Jakova Ple-

tikosu, Matu Zoričića i Josipa Jurina, uz njih i Andriju Kačića Miošića, koji je dio života proveo u Šibeniku.

Bosančica kojom je pisana *Knjiga od uspomene* može se povezati s bosančicom kojom je vjerojatno pisan prapredložak *Šibenske molitve*, posebno povezano sa slovom đerv. Razumije se da se u *Knjizi od uspomene* đerv čita kao *đ* ili kao *ć*, upravo kao u onom pretpostavljenom tekstu *Šibenske molitve*. Kako su franjevci bili jako povezani s talijanskim pisanjem, u *Knjizi od uspomene* se *đ* piše i kao *gi*. Isti je poticaj i za djelomično pisanje bosaničkoga *gl* i *gli* za *lj*, *gn* i *gni* za *nj*. Obično je ipak *jl* za *lj*, *jn* ili *nj* za *nj*. Dakako, poseban je znak i za *št*, za *o*, uz uobičajeni još jedan, poseban znak može se čitati kao *i* i kao *j*, a i za *f* imamo zastupljena dva znaka. Geminirani suglasnici označuju kratkoću prethodnoga samoglasnika, kao što je u nas bilo često. Zanimljivo je da je i molba šibenskih redovnica za primanje redovničkog odijela Mande Šarčević upućena provincijalu fra Karlu Marojeviću 1784. bila pisana bosančicom (Zemljic 2005:138).

Bosaničko pismo nalazimo i u naslovu prvoga hrvatskoga putopisa pisanoga hrvatskim jezikom i latinicom autora Jakova Pletikose iz Vaćana kod Skradina. Piše bosančicom: *Putovanje k Jerozolimu god. 1752. F. Jakova Pletikose od Skradina* (Matić 1963; Lisac 2000).

Očito možemo zaključiti da se bosančica mnogo rabila na šibenskom području prvenstveno pod impulsima iz Bosne te da se je općenito koristila u komunikaciji između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. To se može reći na temelju literature (Stjepan Zlatović, Krsto Stošić, Petar Kolenđić, Ante Šupuk, Stanko Bačić, Vice Kapetanović, Kristijan Juran i drugi) i na temelju vlastitih istraživanja. Dakako da je spominjana granica bosančice na Krki, o kojoj je pisao Branko Fučić (1987) često bila probijana svjedočeći o supostojanju triju hrvatskih pisama u teškim uvjetima borbe za opstanak.

Literatura

- Bačić, Stanko. 1991. *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji*. Knjižnica zbornika »Kačić«. Split.
- Brozović, Dalibor. 2001. Glagoljaštvo kao osobita sastavnica hrvatske nacionalne kulture. U: *Iskoni bé slovo*. Provincijalat franjevacu trećoredaca. Zagreb : Kršćanska sadašnjost. Zagreb. 100a–100d.
- Josip Bratulić. 2009. Hrvatska književnost u doba nastanka »Knjige od uspomene«. U: *Majka Klara Žižić i njezina družba 1706.–2006*. Družba sestara franjevki od Bezgrješne. Šibenik. 451–471.
- Brković, Milko. 2008. Zlatovićevi prijepisi starih isprava pisanih bosanicom (1464.–1780.). U: *Zbornik o Stjepanu Zlatoviću*. Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 199–245.
- Čovo, Stjepan. 1997. Metode i sadržaji odgoja u novicijatu (1663. do 1827.). *Visovački zbornik*. Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. Visovac : Franjevački samostan Visovac. 163–207.
- Damjanović, Stjepan. 2004. *Slovo iskona*. Matica hrvatska : Zagreb.
- Fučić, Branko. 1987. Granična područja glagoljice i ćirilice. *Brački zbornik XV*, 17–28.
- Georgijević, Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Hercigonja, Eduard. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Juran, Kristijan. 2002–2003. Murterske glagoljske matice. *Studia ethnologia Croatica* 14–15, 213–274.
- Jurišić, Gabrijel Hrvatinić. 1997. Uzorni i sveti redovnici visovačkoga samostana. U: *Visovački zbornik*. Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. Visovac : Franjevački samostan Visovac. 247–273.
- Kapitanović, Vicko. 2007. Četiri bosanička natpisa. *Starohrvatska prosvjeta* III–34, 337–354.
- Katičić, Radoslav. 2001. Pavao Posilović – glas iz vremena tihih pregalaca. U: *Zbornik o Pavlu Posiloviću*. Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Šibenik – Zagreb. 9–16.
- Kolendić, Petar. 1915. Fra Pavao Posilović i njegovo »Naslađenje«. *Rad JAZU* 206, 168–217.
- Lisac, Josip. 2000. Jakov Pletikosa i njegov putopis. U: *Jakov Pletikosa: Putovanje k Jeruzolimu god. 1752*. Priredili Josip Lisac, Mirjana Šokota. Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«. Šibenik. 5–18.
- Lisac, Josip. 2012. *Dvije strane medalje. Dijalektološki i jezičnopovijesni spisi o hrvatskom jeziku*. Split : Književni krug.

- Lisac, Josip, s. Terezija Zemljić. 2008. Fra Stjepan Zlatović i bosančica. U: *Zbornik o Stjepanu Zlatoviću*. Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 187–198.
- Malić, Dragica. 1973. Šibenska molitva. *Rasprave Instituta za jezik* 2, 81–190.
- Matić, Tomo. 1963. Hrvatski putopis iz sredine osamnaestoga vijeka. *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Zagreb : Hrvatsko filološko društvo. 255–261.
- Pandžić, Ivan. 1997. Svjetlost u tajnovitoj tami. U: *Visovački zbornik*. Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. Visovac : Franjevački samostan Visovac. 299–308.
- Pavešić, Slavko. 1968. Jezik Stjepana Matijevića. *Rasprave Instituta za jezik* 1, 371–484.
- Pranjковиć, Ivo. 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebre*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Raukar, Tomislav. 1966–1967. O nekim problemima razvitka ćirilske minuskule (»bosančice«). *Historijski zbornik* 19–20, 485–499.
- Raukar, Tomislav. 1973. O problemu bosančice u našoj historiografiji. *Radovi Muzeja grada Zenice* III, 103–144.
- Rimac, Marko, Ivan Botica. 2010. Hrvatska ćirilica u glagoljskim matičnim knjigama zapadno od Krke. U: *Az grišni diak Branko pridiokom Fučić*. HAZU – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska – Dubašnica, Malinska – Rijeka – Zagreb. 521–550.
- Stošić, Krsto. 1941. *Sela šibenskoga kotara*. Šibenik.
- Šupuk, Ante. 1957. Šibenski glagoljski spomenici 1547–1774. U: Ante Šupuk. *Šibenski glagoljski spomenici*. Zagreb : JAZU. 5–22.
- Vončina, Josip. 1975. Zagonetka Šibenske molitve. *Croatica* 6, 7–38.
- Zelić-Bučan, Benedikta. 2000. *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*. Zagreb : Državni arhiv u Splitu.
- Zemljić, s. Terezija. 2005. »Knjiga od uspomene« – spomen knjiga o šibenskim franjevkama. U: *Knjiga od uspomene*. Priredili fra Hrvatinić Gabrijel Jurišić, Josip Lisac, s. Terezija Zemljić. Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«. Družba sestara franjevki od Bezgrješne. Šibenik. 59–175.
- Zlatović, Stipan. 1888. *Franovci države Presv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*. Knjigotiskara i litografija C. Albrechta. Zagreb.

The Šibenik share of Croatian cyrillic heritage

Abstract

In Croatian philology and cultural history the area of Šibenik is often mentioned in connection with important dates, but attention is also focused on the less known Cyrillic heritage which bears witness to the fact that Visovac and Šibenik were important cultural centres of Bosnia Silver and its successors in Dalmatia. By all accounts, the original copy of Šibenik prayer from the 14th century was written in Croatian Cyrillic (i. e. Bosančica) and during the 16th and 17th century all the threescripts coexisted (Glagolitic, Cyrillic and Latin) in the area. At that time, like in the Middle Ages, tombstone inscriptions in Bosančica were found. They could also be found in some twentyplaces around Šibenik. The bishop of Skradin Pavao Posilović, a native of Glamoč in Bosnia, published his books in Croatian Cyrillic, and the Šibenik Cyrillic Chronicle, *Book of Memories*, was written in cursive Croatian Cyrillic from 1673 to 1784. The request of the nuns of Šibenik for the acceptance of Manda Šarčević's order, sent to the Provincial father Karlo Marojević in 1784 was written in Bosančica as well. Bosančica script is also found in the title of the first Croatian travel book written in the Croatian language in Latin by Jakov Pletikosa of Vaćane near Skradin, who wrote it in the mid-18th century.

Ključne riječi: bosančica, franjevci, kronika, pismo, putopis

Key words: Croatian Cyrillic script, Franciscans, chronicle, script, travel book